

OSTACI RANOSREDNJOVJEKOVNOG NASELJA NA LOKALITETU HLEBINE – VELIKE HLEBINE

REMAINS OF THE EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT IN THE LOCALITY OF HLEBINE – VELIKE HLEBINE

Tajana SEKELJ IVANČAN

Institut za arheologiju
Ulica Ljudevita Gaja 32
HR-10000 Zagreb

Primljeno / Received: 18. 9. 2019.

Prihvaćeno / Accepted: 15. 11. 2019.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 904-033.6(497.525.1Hlebine)
904:72(497.525.1Hlebine)“07”

SAŽETAK

U arheološkim iskopavanjima provedenima na lokalitetu Hlebine - Velike Hlebine tijekom 2017. g. istraženi su ostaci naselja iz srednjeg vijeka. U radu se donosi oblik i prostorni raspored istraženih arheoloških cjelina te analiza keramičke građe i ostalih prikupljenih nalaza iz njihovih zapuna.

Na temelju analogija sa sličnim pokretnim nalazima iz drugih nalazišta Podravine i šireg prostora, potkrijepljenih radiokarbonskim datiranjem uzoraka ugljena iz zapuna objekata, istraženi se dio naselja opredjeljuje u vrijeme 8. stoljeća.

Ključne riječi: Hlebine - Velike Hlebine, rani srednji vijek, naselje, keramika

Key words: Hlebine - Velike Hlebine, early Middle Ages, settlement, ceramics

Arheološki lokalitet Hlebine - Velike Hlebine, smješten jugoistočno od današnjeg naselja Hlebine u Podravini, u literaturi je na temelju provedenih rekognosciranja proteklih 20-ak godina i prikupljenih površinskih nalaza poznat kao prapovijesno, antičko i srednjovjekovno nalazište (karta 1).¹ Zbog specifičnih površinskih nalaza keramičkih sapnica i lomljene talioničke zgure,² na Velikim Hlebinama su provedena ciljana arheološka iskopavanja tijekom 2016. i 2017.g.³ Tom su prigodom u sondama 1 i 2 pronađeni tragovi specifične gospodarske djelatnosti, odnosno ostaci talioničke radionice za preradu željezne rude.⁴ Osim nalaza povezanih s taljenjem željezne rude, na istom su položaju, u arheološkim istraživanjima sonde 3 (S-3), evidentirani i srednjovjekovni nalazi naseobinskog karaktera.⁵ Kako su ti nalazi samo preliminarno objavljeni, u radu se detaljnije donose okolnosti pronalaska i oblik istraženih arheoloških cjelina povezanih s naseljem te podrobija analiza pokretnih nalaza iz zapuna objekata.

¹ Alečković 1996a; 1996b; Marković, Alečković 1997: 161, lok. br. 538.

² Sekelj Ivančan 2001: 22, 101–102, Map 12, Fig. 48, 49; 2016: 121-123, 125, karta 2; Kudelić et al. 2015; 2017: sl. 5.

³ Sama terenska arheološka iskopavanja financirana su iz sredstava Ministarstva kulture Republike Hrvatske, no postterenska istraživanja, u vidu detaljne obrade prikupljene građe kao i crtanje ovdje izdvojenih nalaza, provedeni su u okviru znanstvenog istraživačkog projekta *TransFER - Proizvodnja željeza uz rijeku Dravu u antici i srednjem vijeku: stvaranje i transfer znanja, tehnologija i roba* (IP-06-2016-5047), kojeg financira Hrvatska zaklada za znanost.

⁴ Sekelj Ivančan, Valent 2017.

⁵ Sekelj Ivančan 2018.

OKOLNOSTI PRONALASKA ARHEOLOŠKIH CJELINA

Na položaju Velike Hlebine prije samih arheoloških iskopavanja provedena su i geofizička istraživanja pomoću kojih je prepoznato mjesto gdje bi se mogli nalaziti različiti objekti koje valja vezati uz naselje.⁶ Na temelju tih rezultata, u kojima su zamijećene tri jače izražene anomalije smještene sjeverno od same talioničke radionice, ciljano je otvorena sonda 3 u kojoj su arheološkim iskopavanjem na mjestima spomenutih anomalija otkrivena i istražena tri dublje ukopana objekta/jame te nekoliko manjih tvorevina.⁷ Sve magnetskom metodom registrirane anomalije u sondi 3 uočene su netom ispod oranog sloja. Riječ je o ostacima jama i drugih tvorevina ukopanih u sterilni pjeskoviti žuti sloj (sl. 2). Istraženi objekti/jame i tvorevine donose se slijedom brojeva dodijeljenih stratigrafskih jedinica.

U jugozapadnom dijelu iskopa S-3 pronađena je manja tvorevina kružna tlocrta (SJ 117/118).⁸ Zapuna joj je bila pjeskovita zemlja, tamnosive boje, a sadržavala je nekoliko komada plosnatog kamena, vjerojatno ulomaka žrvnja, po jedan ulomak opeke i pekača te nekoliko komadića zgure. Uz skromnu zastupljenost ulomaka ranosrednjovjekovnih keramičkih posuda (13 kom./56 g) među kojima se izdvaja komad šupljikave fature te ulomak ukrašen vodoravnim češljastim zarezima, ovdje je pronađen i ulomak keramičke sapnice (1 kom./12 g) (Tab. 1 i 2: SJ 117).

U zapadnom dijelu iskopa, u žutom sterilnom sloju, zamijećena je tamnosiva zemlja ovalna oblika tlocrta (SJ 119/120).⁹ U zapuni je bilo mnoštvo nalaza, prije svega, pronađeno je dosta ulomaka srednjovjekovne keramike (539 kom./6555 g), ali i nekoliko komada koji se prema fakturi mogu opredijeliti ili u prapovijest ili u rani novi vijek (16 kom./68 g). Uz nekoliko zaglačanih, robusnih ulomaka koji se, zbog svog oblika i značajne primjese organskog materijala u svojoj strukturi, mogu vezati uz dijelove velikog pekača, pronađeno je i mnoštvo ulomaka zapečenog kućnog lijepa te nekoliko komada opeke (Tab. 1 i 2: SJ 119). Ulomci kamena koji se, zbog plosnata oblika i djelomično zaobljenih rubova te »istrošenosti« površine mogu vezati uz dijelove žrvnja, u ovoj su zapuni najzastupljeniji, iako se slični ulomci povaljuju u gotovo svim istraženim objektima i tvorevinama, izuzev jednog (SJ 121) (Tab. 1). Valja izdvojiti i nalaze triju malih cjelovitih keramičkih pršljena D presjeka od kojih je jedan bio ukrašen koncentrično postavljenim sitnim točkicama na jednoj strani (T. 8: 35), dok je četvrti ulomak pršljena također na jednoj od strana imao perforacije (T. 8: 36). Prema veličini pršljena i njihovoj težini¹⁰ čini se da su služili za pređenje niti životinjskog podrijetla, jer su za izradu niti biljnog porijekla, primjerice lana ili konoplje, korišteni znatno veći i masivniji pršljeni.¹¹ Kako na lokalitetu Velike Hlebine nisu očuvane nikakve životinjske kosti, nemamo izravnih dokaza o uzgoju ovaca, no posredno nam upravo ovi pršljeni ukazuju na njihovu moguću prisutnost, odnosno na preradu i korištenju vune za svakodnevne potrebe ondašnjeg stanovništva. Iz zapune potječe i manji, veoma uništen i u potpunosti nečitljiv novac, vjerojatno kasnoantičkog porijekla,¹² također ovdje dospio naknadno, kao sekundaran nalaz (sl. 3).

⁶ Mušič et al. 2017.

⁷ Sonda S-3 obuhvaćala je iskop dužine oko 27 m na liniji S-J te širine oko 13 m na liniji I-Z; bila je L oblika, ukupne istražene površine 258,44 m². Objekti su bili zamijećeni u zapadnom dijelu sonde S-3, dok su u istočnom dijelu, koji je nešto više nadmorske visine, u potpunosti izostali, tj. nisu uočene tamnije mrlje objekata i većina površine je bila sterilna ili su zamijećeni tragovi manjih prirodnih tvorevina.

⁸ Tvorevina je zamijećena na apsolutnoj visini od 122,43 m, dok joj se dno nalazilo na 121,99 m-n/m, debljina zapune iznosila je 44 cm; dimenzije ukopa: 0,74 (S-J) x 0,63 (I-Z) m.

⁹ Vrh je bio na apsolutnoj visini od 122,46 m, a dno se nalazilo na 122,00 m -n/m, debljina zapune iznosila je 46 cm; dimenzije ukopa: 1,46 (S-J) x 3,75 (I-Z) m.

¹⁰ Težina pršljena - T. 8: 33 je 10 g; T. 8: 34 je 13 g; T. 8: 35 je 12 g i T. 8: 36 je 4 g. Promjeri rupa kroz koju se provlači vreteno je između 0,8 i 0,9 cm, a veličina pršljena je 2,5 do 3 cm.

¹¹ Sekelj Ivančan 2010b.

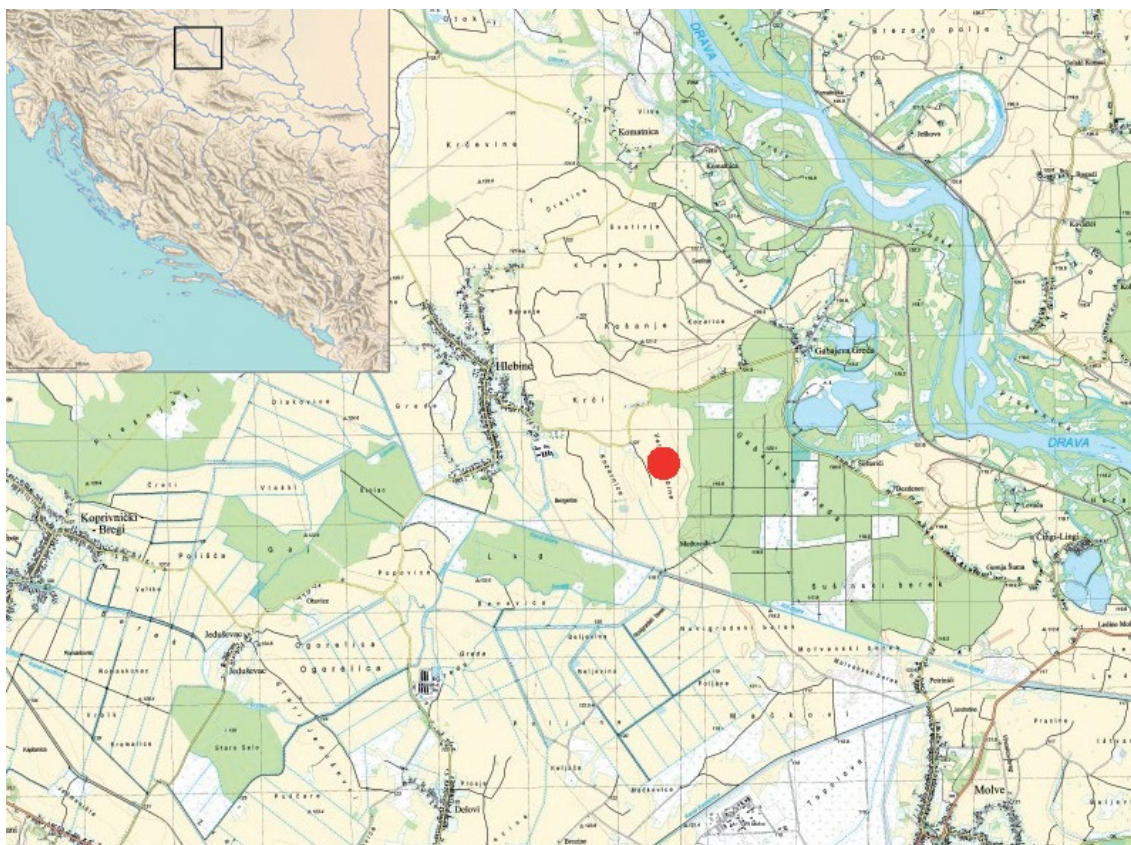
¹² Kako je predmet bio izložen jakoj koroziji i izuzetno je uništen, nije ga bilo moguće detaljnije odrediti. Ipak, prema mišljenju dr. sc. Željka Deme, kojem se zahvaljujem na ekspertizi, zbog slabo uočljive naznake poprsa, budući da drugih elemenata nije bilo za raspoznati, te iznimno tanke pločice, radi se o antoninijanu druge polovine 3. stoljeća, kada je etalon bio posebno slabe kvalitete.

Tablica 1. Tablični prikaz naseobinskih nalaza (kom. / g) po pojedinim zapunama

Stratigrafska jedinica (SU)	Broj nalaza (L-ljep; KŽ-kamen; U-K-kosti; O-opeka; ker-keramika; P-pekač)	Keramika (g)	Keramika (kom.)	Ljep (g)	Ljep (kom.)	Kamen žrvanj (g)	Kamen žrvanj (kom.)	Pekač (g)	Pekač (kom.)	Opeka (g)	Opeka (kom.)	Kosti (g)	Kosti (kom.)
1	278 (ker)	141	29										
1	286 (ker)	43	11										
1	323 (KŽ)					9	1						
117	307 (KŽ)					829	2						
117	309 (ker)	56	13										
117	324 (O)									15	1		
117	325 (P)							10	1				
119	294/315 (ker)	68	16										
119	296/1-3 (L)			1753	93								
119	297 (KŽ)					2210	24						
119	316/1 (L)			800	49								
119	316/2 (L)			2646	47								
119	317/1 (KŽ)					1740	19						
119	317/2 (KŽ)					141	8						
119	321 (KŽ)					241	9						
119	328 (P)							159	2				
119	330 (P)							47	3				
119	331 (O)									56	2		
121	81 (U-K)											18	1
121	303 (ker)	85	35										
121	304 (L)			1422	116								
121	311 (P)							464	7				
123	283 (ker)	47	7										
123	284 (P)							338	21				
123	285 (KŽ)					76	3						
125	288 (ker)	11	2										
127	300 (ker)	35	13										
129	301 (ker)	31	9										
131	290 (ker)	47	16										
131	291 (L)			240	40								
131	302/1 (KŽ)					332	6						
131	302/2 (KŽ)					9	5						
131	322 (KŽ)					118	5						
131	326 (O)									14	3		
131	327 (KŽ)					26	2						
1	282 (ker)	267	33										
1	289 (ker)	24	4										
1	320 (L)			46	3								
1	346 (KŽ)					7	1						
S-3 i 3a- sum		855	188	6907	348	5738	85	1018	34	85	6	18	1

Tablica 2. Tablični prikaz nalaza koje je moguće vezati uz talioničku radionicu istraženu u sondama 1 i 2 (kom. / g)

Sonda	Stratigratska jedinica (Sj)	Broj nalaza (Z-zgura; L-ljep; Š-šljunak; R-ruda; S-sapnica; K-kamen)	Talionička (g)	Talionička (kom.)	Kovačka (g)	Kovačka (kom.)	Sapnica (g)	Sapnica (kom.)	Stijena peći (g)	Stijena peći (kom.)	DP - Dno peći (g)	DP - dno peći (kom.)	Željezo (g)	Željezo (kom.)	Neopredijeljeno (g)	Neopredijeljeno (kom.)	Ruda (g)	Ruda (kom.)	Šljunak (g)	Šljunak (kom.)	UKUPNO pojedinačno svaki Sj (g)	UKUPNO pojedinačno svaki Sj (kom.)	UKUPNO (g)	UKUPNO (kom.)
1	280 (Z)	48	2						41	3	29	1			2	1							120	7
1	281 (K/Š)	21	1																104	2			21	1
1	287 (L)														16	1					157	9	16	1
117	306 (Š)																		68	5			0	0
117	308 (L)														15	3							15	3
117	310 (S)					12	1														27	4	12	1
119	295/1 (Z)	328	6					56	1				385	2									769	9
119	295/2 (Z)	73	3					10	1														83	4
119	295/3 (Z)	207	4														309	1					516	5
119	296 (L)								69	2					24	2							93	4
119	298 (S)					26	1																26	1
119	313 (Š)																		2011	56			0	0
119	316 (L)							109	4														109	4
119	329 (S)					7	1																7	1
119	332 (Š/K)																		169	13	1603	28	0	0
121	305 (Š)																		699	47			0	0
121	312 (Z)	41	3												17	1					58	4	58	4
131	290							3	2														3	2
131	291 (L)							100	5				15	1	15	1							130	7
131	292 (Z)	24	2					37	1						3	1							64	4
131	293 (Š)																		478	62	197	13	0	0
3a	319 (Z)	382	2																		382	2	382	2
SUM		1124	23	0	0	45	3	425	19	29	1	400	3	92	10	309	1	3529	185	2424	60	2424	60	

Karta 1. Položaj arheološkog nalazišta Hlebina – Velike Hlebine

Od ostalih nalaza u ovom objektu prisutno je 13 komada talioničke zgure te ulomci stijenke talioničke peći (7 kom.), kao i dva ulomka keramičkih sapnica (Tab. 2: SJ 119), no ti komadi predstavljaju sekundarne nalaze dospjele u objekt slučajno i to najvjerojatnije zbog dugotrajnog korištenja istog prostora, isprva za gospodarsku aktivnost taljenja željezne rude u pećima na istek,¹³ a potom za izgradnju stambenih objekata na ovom lokalitetu. Ipak valja izdvojiti veći komad, najvjerojatnije pržene željezne rude (309 g), kao i dva komada amorfnog željeza (385 g) koji ukazuju da se taljenje željezne rude možda ipak odvijalo i u vrijeme egzistencije ovih objekata/jama, negdje u njihovoj blizini, na uzvišenju Velike Hlebine, ali na prostoru koji nije obuhvaćen provedenim arheološkim istraživanjima.

Tijekom pražnjenja zapune prikupljeni su i komadi ugljena radi određivanja vrste drva korištenog u gradnji objekta kao i njegova datiranja pomoću radioaktivnog ugljika. Uzorci su prikupljeni u dva navrata, zasebno iz istočne te iz zapadne polovice zapune, a u njima je evidentirano 12 komada ugljena graba (*Carpinus*),¹⁴ te 17 komada brijesta (*Ulmus*) (U 84), dok su ostale vrste zastupljene s po jednim komadom ugljena i to drva hrasta (*Quercus*), jasena (*Fraxinus*), javora (*Acer*) i vrbe (*Salix*) (U 77). Iz uzorka ugljena iz zapadne polovice zapune načinjena je i analiza C14 koja je rezultirala godinom BP 1248±32,¹⁵ odnosno prema Online CalPal - Cal AD 756±53.

¹³ Analiza radioaktivnog ugljika iz uzorka ugljena prikupljenog iz talioničke peći istražene u sondi 1 ukazuje da se na području Velikih Hlebina talila željezna ruda tijekom prve polovine 7. stoljeća (podaci u Institutu za arheologiju).

¹⁴ Osnovnu determinaciju vrste drva iz ugljena obavila je dr. sc. Metka Culberg iz Biološkog instituta »Jovan Hadžija« Znanstvenoraziskovalni centar SAZU, Ljubljana - u miru, na čemu joj najsrdačnije zahvaljujem.

¹⁵ Analiza radioaktivnog ugljika provedena je u ¹⁴CHRONO centre Queens University Belfast, Northern Ireland pod oznakom Chrono UBA-35782. Rezultati (U 84): Conventional Radiocarbon Age: BP 1248±32; One Sigma Calibrated result (68%): Cal AD 685-776 (0,976 %); Cal AD 794-798 (0,024 %); Two Sigma Calibrated result

Slika 1. Pogled na objekte iz sonde S-3 tijekom istraživanja (snimila: T. Sekelj Ivančan)

U sjeverozapadnom dijelu sonde 3 nalazila se zapuna od tamnosive zemlje kružna oblika tlocrta, jasno vidljiva u sterilnom žutom pjeskovitom sloju (SJ 121/122).¹⁶ U njoj je većinom bila zastupljena srednjovjekovna keramika (178 kom./1286 g), zatim nekoliko prapovijesnih ulomaka (35 kom./ 85 g), te ulomci lijepa kao i zaglačani komadi pekača koji su bili veoma loše očuvani, odnosno mrvili su se, tako da je prikupljeno tek nekoliko većih komada (Tab. 1: SJ 121). Dio keramičkih ulomaka bio je lako prepoznatljive šupljikave strukture stijenki, dok je većina bila veoma grube fature s dosta primjesa kamenčića. Od nalaza koji se mogu povezati sa starijom, obližnjom talioničkom radionicom, pronađeno je samo četiri komada talioničke zgure (Tab. 2: SJ 121). Ostataka životinjskih kostiju na istraženom dijelu lokaliteta nije bilo, što je vjerojatno rezultat kiselosti tla u čijem okruženju se kosti nisu očuvale, no odavde potječe veoma fragmentiran životinjski zub (U 81).

Drvne vrste se ponavljaju kao i u prethodnoj zapuni objekata, ali u nešto drugačijim omjerima pa su tako ovdje najzastupljeniji hrast (*Quercus*) (10 kom.) i vrba (*Salix*) (8 kom.) te javor (*Acer*) (2 kom.), dok se jasen, grab i topola (*Populus*) pojavljuju samo s po jednim ulomkom ugljena. Iz uzorka ugljena (U 82) napravljena je i analiza C14 koja je dala godinu BP 1245±31,¹⁷ odnosno prema Online CalPal godinu Cal AD 760±54.

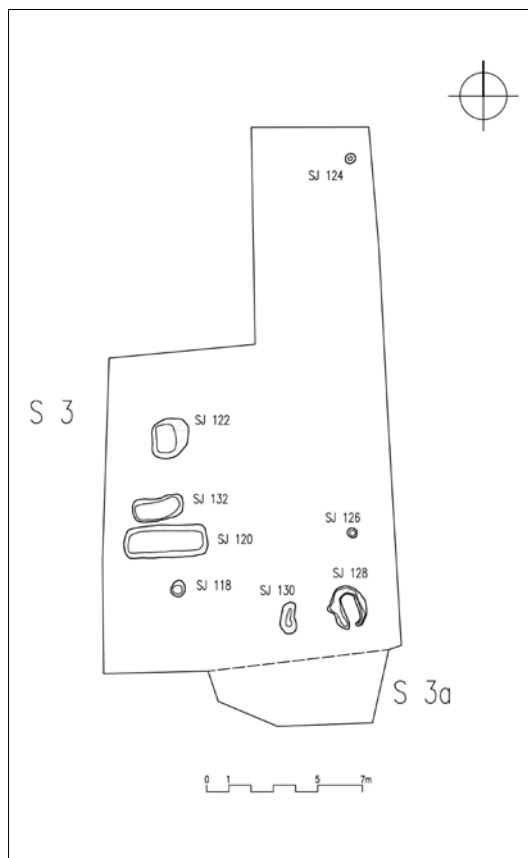
Tik sjeverno do ovalnog ukopa SJ 120 nalazila se još jedna tvorevina koju je činila ovalna zapuna tamnosive boje zemlje zamijećena u žutom sterilnom sloju (131/132).¹⁸ Osim srednjovjekovne keramike (122 kom./1199 g) u ovoj je plitkoj zapuni bilo i nešto ulomaka prapovijesne, antičke i ranonovovjekovne keramike (16 kom./47 g). Kao i u ostalim spomenutim jamama i ovdje su pronađene iste skupine nalaza nasebinskog karaktera: dijelovi žrvnja te ulomci zapečenog kućnog lijepa i komadi opeke (Tab. 1: SJ 131), ali i sekundarni nalazi talioničke zgure i stijenki talioničkih peći (Tab. 2: SJ 131). Od drvnih

(95%): Cal AD 677-779 (0,738 %); Cal AD 778-873 (0,262 %).

¹⁶ Vrh je bio na apsolutnoj visini od 122,54 m; dno na 122,07 m-n/m, debljina zapune iznosila je 47 cm; dimenzije ukopa: 1,81 (S-J) x 1,65 (I-Z) m.

¹⁷ Analiza radioaktivnog ugljika provedena je u ¹⁴CHRONO centre Queens University Belfast, Northern Ireland pod oznakom Chrono UBA-35783. Rezultati: Conventual Radiocarbon Age: BP 1245±31; One Sigma Calibrated result (68%): Cal AD 687-777 (0,945 %); Cal AD 793-801 (0,044 %); Cal AD 849-851 (0,011 %); Two Sigma Calibrated result (95%): Cal AD 680-780 (0,707 %); Cal AD 788-874 (0,293 %).

¹⁸ Vrh je bio na apsolutnoj visini od 122,45 m; a dno se nalazilo na 122,33 m -n/m, debljina zapune iznosila je 12 cm; dimenzije ukopa: 1,04 (S-J) x 2,26 (I-Z) m.

Slika 2. Položaj istraženih ukopa unutar sonde 3 (izradila: K. Turkalj)

vrsta u ovoj su zapuni zastupljeni samo hrast (*Quercus*) s 11 ulomaka i grab (*Carpinus*) s 9 komada ugljena (U 76).

Svi ostali nepokretni nalazi istraženi u sondi 3, nepravilnih, ovalnih ili potkovičastih oblika, ostaci su prirodnih tvorevina,¹⁹ od kojih se može izdvojiti tek tvorevina SJ 123/124 (dim.: Ø 0,45 m) koja je vjerojatno ostatak stupa nekog (moguće) obližnjeg objekta smještenog sjevernije ili istočnije, izvan arheološkim iskopavanjima zahvaćene površine. U maloj jami dubine svega 13 cm pronađeno je nekoliko komada srednjovjekovne keramike (7 kom./47 g) te komadići zapečenog lijepa, moguće ulomci pekača te dijelovi kamena žrvnja (Tab. 1: SJ 123), a od drvnih vrsta prisutno je osam komadića ugljena javora (*Acer*) (U 71).

Kako su se u južnom profilu sonde 3 pojavili nalazi ulomaka ranosrednjovjekovne keramike (T. 7: 29, 30), nešto lijepa i zgure te ulomak kamena (Tab. 1: S 3a, SJ 1), načinjeno je u tom dijelu manje proširenje označeno kao S-3a s ciljem definiranja eventualnog objekta. No, keramika se nalazila samo u brazdi, na dnu oranog sloja, koji je na ovom mjestu razmeđa dviju oranica bio najdublji. U sjevernom pak profilu sonde 3, u humusu, pronađena je mala željezna sjekira (T. 8: 32), te željezna spojnica (?) (T. 8: 31), vjerojatno recentni komadi.

OSNOVNE ZNAČAJKE KERAMIKE

U zapunama istraženih jama pronađeni keramički ulomci velikom su većinom dijelovi običnih kuhinjskih lonaca. Od ostalih funkcionalnih oblika pronađeno je tek nešto ulomaka koji svojim oblikom i fakturom sugeriraju da je riječ o velikom pekaču (34 kom./1018 g), ali se zbog iznimne usitnjenosti ne donose u crtežu, dok su ostali oblici, poput zdjela, čaša, vrčeva, boca i dr. izostali. Izdvaja se tek jedna posuda koja na gornjem, najširem dijelu, tj. na ramenu ima kružno »oštećenje« (sl. 4 d) (T. 1: 1). Takva se oštećenja inače susreću na posudama kojima su se odlomile ručke ili drške, na mjestima gdje je baza ručke prijanjala uz stijenku tijela posude, a u ranom srednjem vijeku su izuzetno rijetke. Kako sama ručka/drška ili njeni ulomci u našem slučaju nije pronađena, ne možemo sa sigurnošću utvrditi je li ovdje ipak riječ o sekundarnom oštećenju posude ili zaista o vrsti lonca s ručkom/drškom. S druge strane, faktura i način izrade kao i ukrasi češljaste valovnice i vodoravnih češljastih linija ne odudaraju od ostalog repertoara posuđa iz ove cjeline.

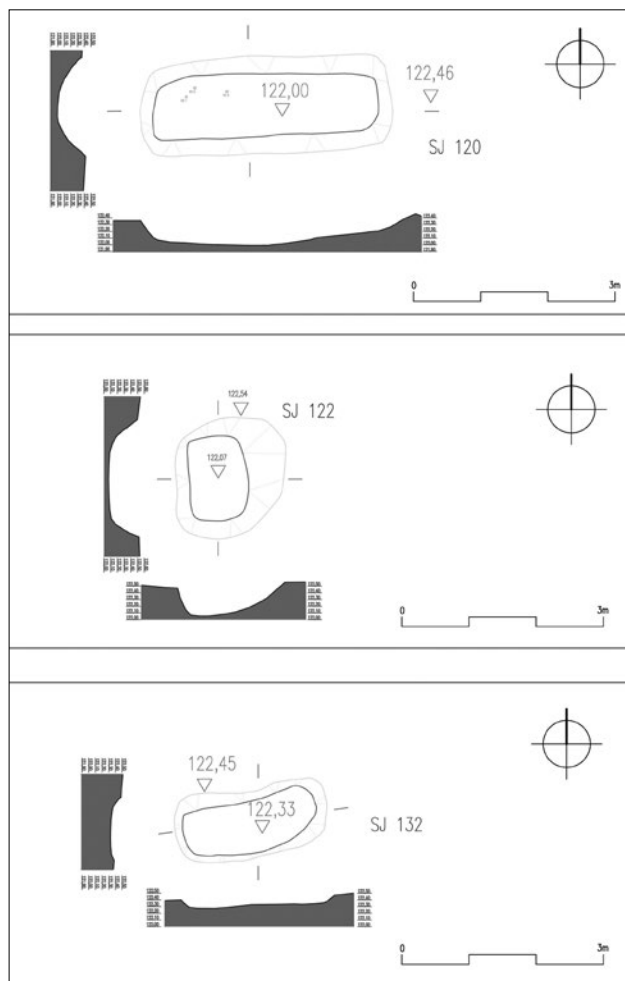
Analizom raspoloživog repertoara običnih kuhinjskih lonaca ustanovljeno je da u većini slučajeva ulomci ruba i gornji dijelovi posuda ne odgovaraju donjim dijelovima jer su bili različite fakture, veličine ili su imali neke druge razlikovne elemente prema kojima je bilo razvidno da je riječ o različitim loncima. Tek se kod nekih od njih, zbog specifične fakture i/ili ukrasa, s većom sigurnošću može ustvr-

¹⁹ Ovalno-izdužena tamnosiva zapuna potkovičasta oblika (SJ 127/128 - dim.: 1,94 (S-J) x 1,70 (I-Z) m), s nekoliko ulomaka prapovijesne, srednjovjekovne i ranonovovjekovne keramike (13 kom./35 g) (Tab. 1: SJ 127), vjerojatno je rezultat neke prirodne pojave, kao i jajolika tvorevina smještena pokraj nje (SJ 129/130 - dim.: 1,40 (S-J) x 0,72 (I-Z) m), također s par ulomaka raznolike keramike (Tab. 1: SJ 129). Tome se može pridružiti i mala kružna jama (SJ 125/126 - dim.: Ø 0,43 m) s dva keramička ulomka od kojih je jedan srednjovjekovni, a drugi ranonovovjekovni (2 kom./ 11 g) (Tab. 1: SJ 125).

ditu da gornji i donji dijelovi pripadaju istoj posudi, iako se pri rekonstrukciji tih lonaca pronađeni dijelovi nisu fizički spajali (T. 1: 1; T. 3: 7). Ipak, na osnovi svih pronađenih ulomaka iz zapuna objekata koji su se međusobno razlikovali bilo po obliku ruba, fakturi, boji ili načinu ukrašavanja bilo je moguće razlučiti prisutnost najmanje tridesetak različitih lonaca.²⁰ Zbog opisanih okolnosti daljnja analiza i obrada keramičke građe iz zapuna bila je usmjerena na raspoloživ inventar, odnosno na oblik ruba i dna, zatim oblikovanje gornjih, očuvanih dijelova lonaca, kao i na fakturu te ukrašavanje. Postoje naznake da se u slučajevima običnih kuhinjskih lonaca radi o dva osnovna oblika, a to je tzv. bačvasti oblik kojemu se najveća širina trbuha nalazi oko sredine lonca, a mogli bismo mu pripisati tek jedan lonac (T. 1: 1), te tzv. jajoliki oblik kojemu je najveća širina trbuha u gornjoj trećini posude (T. 3: 7). Za oba ova oblika paralele se pronalaze na podravskim lokalitetima u okolici Torčeca, u tamošnjoj keramičkoj skupini 2.²¹ Paralele se uočavaju i u oblikovanju gornjih očuvanih dijelova lonaca kojima je istaknuto rame (T. 1: 2)²² ili onih s blago spuštenim ramenom (T. 2: 3),²³ a svi su oni dio iste, ranosrednjo-vjekovne keramičke skupine 2.

Kod trinaest lonaca bilo je moguće izmjeriti promjer ruba. U okvirima izmjerenog, najzastupljeniji su mali lonci, prema nekim autorima korišteni za individualnu upotrebu²⁴ (promjer ruba do 14 cm, zapremnine do 2,5 l: T. 1: 2; T. 2: 3–7; T. 5: 21), tek sporadično se pojavljuju lonci srednje veličine (promjer ruba od 15 do 20 cm, zapremnine 3–6,5 l: T. 1: 1; T. 3: 8, 10; T. 5: 19, 20; T. 7: 27), dok su veliki lonci u potpunosti izostali (promjer ruba veći od 21 cm, zapremnine 7 i više litara).

Kod lonaca očuvanih gornjih dijelova prevladavaju rubovi jednostavne profilacije, i to više ili manje izvijen rub prema van i zaobljen (T. 2: 4, 6) ili oštro odsječan rub (T. 1: 1, 2; T. 2: 5; T. 3: 7, T. 5: 20, 21; T. 7: 27), oblik koji je najzastupljeniji na ovom arheološkom nalazištu. Od uobičajenog repertoara

Slika 3. Ukopi i presjeci triju istraženih većih arheoloških cjelina: a) SJ 120; b) SJ 122; c) SJ 132 (izradila: K. Turkalj)

²⁰ Sa sigurnošću se može reći da je u zapuni SJ 119 bilo najmanje 18 lonaca, u zapuni SJ 121 najmanje njih 10, dok su u zapuni SJ 131 bila svega dva lonca koji se donose i u crtežima (T. 1.- T. 7.). No, ovdje valja spomenuti i podatak da je u trima zapunama prikupljeno još nešto veoma usitnjenih ulomaka rubova (21+7+6 kom.) koji svojim oblikom i veličinom te fakturama nisu odgovarali ranije spomenutim pobrojanim loncima te postoji mogućnost da je u zapunama bilo više posuda, ali se zbog iznimne usitnjenosti dijela ulomaka nije mogao izračunati minimalni broj posuda (MBP) po zapuni.

²¹ Sekelj Ivančan 2010a: 116, T. 1: 1; T. 33: 212; T. 1: 2; T. 16: 93.

²² Sekelj Ivančan 2010a: T. 7: 33; T. 15: 87.

²³ Sekelj Ivančan 2010a: T. 2: 5; T. 37: 232.

²⁴ Volumen, odnosno pretpostavljena zapremnina lonaca, mjerena je prema predlošku koji je iznio A. Pleterski (2011), s točnošću oko 50 %, kako su pokazala njegova istraživanja.

Slika 4. Kasnoantički novac: a) A strana; b) B strana (snimio: H. Jambrek)

početka 9. stoljeća. Drugi primjer ruba nalazi se na posudi čiji je oblik nešto drugačiji od uobičajenog repertoara rubova jednostavnih profilacija (T. 5: 19), no valja naglasiti da se načinom na koji je sam rub ukrašen (ali i čitava posuda) i smještajem ukrasa češljaste valovnice na vanjskoj strani ruba, posuda uklapa u značajke preostalih ovdje obrađivanih lonaca iz zapuna SJ 119 i 121, te da je vjerojatno izrađena u isto vrijeme, premda joj je rub nešto drugačije oblikovan. Iako je česta jednoobraznost u oblikovanju rubova ili gornjih dijelova lonaca tijekom razdoblja ranoga srednjeg vijeka, prisutni su i primjeri s obližnjih podravske lokaliteta koji pokazuju da to ne mora uvijek biti pravilo.²⁸ Navedeni primjer ukazuje na drugačije oblikovanje gornjeg dijela lonca, kao što je to slučaj i s našom posudom, ali prema svim ostalim promatranim značajkama kao što je faktura, način ukrašavanja i motivi, torčanska se posuda uklapa u keramičku skupinu 2, odnosno produkt je tog vremena.

Sva dna lonaca imala su ravne stajace plohe, dok je tek jedan ulomak iz SJ 131 imao prstenasti obruč na rubu stajace plohe, koji je inače karakterističan za posude izrađene na brzom kolu, no zbog usitnjenosti komada nije prezentiran crtežom. Kako u većini slučajeva nisu očuvana cjelovita dna ili nedostaje središnji dio, ne može se odrediti jesu li poneki naši komadi imali kružna udubljenja i/ili različite znakove na dnu, tek se za pojedine bolje očuvane ulomke može ustvrditi da su bili bez njih (T. 4: 12; T. 6: 22). Promjeri dna kreću se za male lonce između 8,5 i 10 cm (T. 4: 11–14; T. 7: 30), a za one srednje veličine od 12 do 14 (T. 1: 1; T. 6: 23). Iznimno malim promjerom od svega 7 cm izdvaja se tek jedno (T. 6: 22), no posudi nedostaje čitav gornji dio te se ne može ustanoviti je li to dno malog lonca ili možda neke druge vrste posude.²⁹

Prema makroskopskoj analizi keramičkih ulomaka može se ustvrditi da se na kuhinjskim loncima pojavljuju tri različite fature (sl. 4). Iako prevladavaju posude grube fature s primjesama većih ili manjih granula kamenčića, zrnate površine koja se na dodir trusi (sl. 4 c, d), u dvije veće cjeline (SJ 119, SJ 121) pojavljuju se ulomci keramike čije su stijenke na dodir glatke, ali šupljikave površine (sl. 4 a, b) (T. 1: 2; T. 4: 15a, b; T. 5: 20), dok se u trećoj cjelini (SJ 131) pojavljuju lonci finije fature, samo s primjesama svjetlucavog pijeska tzv. tinjca u strukturi (sl. 4 e) (T. 7: 27, 28). Nekoliko lonaca ima u strukturi primjese veoma sitnih kamenčića, ali su im površine nešto glatkije od prve skupine pa se može ustanoviti da imaju tzv. srednju fakturu (T. 3: 7, 10; T. 4: 16, 17, 18; T. 5: 19). Povezanost veće ili manje zastupljenosti primjese u strukturi gline iz koje se lonci izrađuju, kao i različite vrste dodataka,

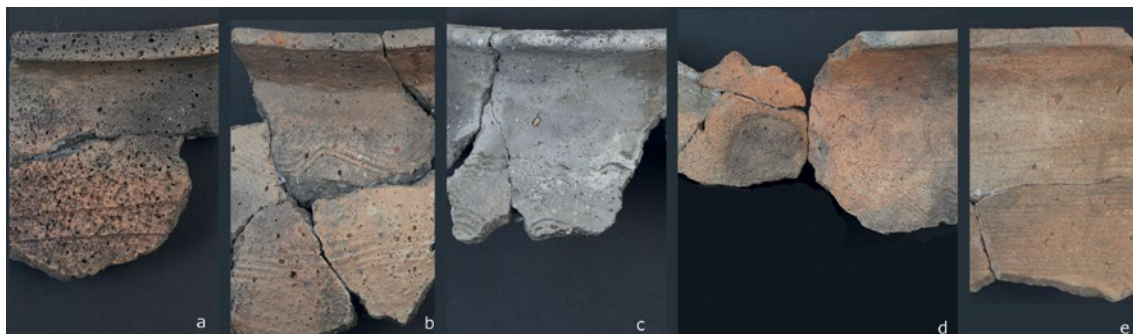
²⁵ Sekelj Ivančan 2017a: T. 4: 25.

²⁶ Sekelj Ivančan 2017b: 118, T. 1: 2, 3.

²⁷ Sekelj Ivančan 2010a: 119, 125, T. 11: 59; T. 34: 214.

²⁸ Sekelj Ivančan 2010a: T. 16: 92.

²⁹ Iznimno mali promjer dna sugerira da se radi o posudi veoma malih dimenzija pa bi se moglo pomišljati o prisutnosti primjerice običnih koničnih čaša (?) na ovom lokalitetu, iako valja istaknuti da su svi pronađeni rubovi, kako u ovoj jami, tako i u svim preostalima, pripadali običnim kuhinjskim loncima i niti jedan nije bio oblikovan na način da bi ga se moglo vezati uz ovaj funkcionalni oblik. Također valja reći da naši objekti pripadaju ranome srednjem vijeku a da se čaše pojavljuju u mlađim srednjovjekovnim razdobljima tako da se vjerojatno u slučaju ovih ulomaka dna ipak radi o loncu malih dimenzija.

Slika 5. Prikaz različite fakture na posudama: a) šupljikava faktura; b) šupljikava faktura s malo kamenčića; c) glina+kamenčići, gruba struktura, osipava se; d) glina+kamenčići, glatka struktura; e) glina+pijesak (snimio: H. Jambreč)

od organskih, preko većih i manjih granulacija kamenčića pa do sitnih zrnaca pijeska u glini, u uskoj su vezi i s načinom izrade samih posuda. Lonci grube i srednje fakture, kao i oni šupljikave površine stijenke izrađeni su na sporom lončarskom kolu, nerijetko s naknadnim unutrašnjim zaglađivanjem stijenki (T. 1: 1; T. 2: 3, 4; T. 4: 12, 13, 14, 15, 18; T. 6: 22, 24; T. 7: 29, 30), dok su oni fine fakture izrađeni uz pomoć brze vrtnje na kolu (T. 7: 27, 28). Čini se da su poneki lonci iznimno grube i neravne površine izrađeni i prostoručno, bez upotrebe bilo kakve vrtnje (T. 4: 11). Zastupljenost ulomaka različitih načina izrade u istim jamama (SJ 119 i 121), primjerice sporadična pojava rukom rađene keramike i velika većina one izrađene na sporom lončarskom kolu, također ima analogije u torčanskoj keramičkoj skupini 2,³⁰ dok su posude fine fakture izrađene na brzom kolu zasigurno relikat mlađeg vremena (SJ 131).

Prema iznimnoj raznolikosti boja na vanjskim i unutrašnjim stranama stijenki lonaca, koje variraju od oker preko (tamno)smeđe sve do tamnosive, može se zaključiti da su lonci vjerojatno bili pečeni na otvorenoj vatri. S druge strane, prisutna je gotovo uniformnost u boji presjeka na ulomcima lonaca koji su većinom sive boje ili u tamnijim nijansama sive (T. 1: 1, T. 2: 4, 5; T. 4: 12, 16, 17; T. 5: 19, 21), a izdvaja se tek nekoliko ulomaka svijetlosive boje presjeka (T. 2: 3), tamnosivosmeđe (T. 4: 15a, b) i oker boje (T. 4: 14, 18) koji ne pružaju dovoljno podataka za konkretnije zaključke o tome jesu li pojedini lonci pri izradi bili pečeni primjerice u pećima, na redukcijski ili oksidacijski način.

Ukrašavanje je gotovo uniformno, a prevladava ukras nepravilnih češljastih valovnica i snopova vodoravnih linija izvedenih sitnim češljastim predmetom. Ti se motivi pojavljuju samostalno (T. 1: 2; T. 2: 3, 5; T. 3: 7; T. 4: 12, 15; T. 6: 23, 24) ili zonalno izvedeni u kombinacijama jednih i drugih (T. 1: 1; T. 3: 9; T. 4: 18; T. 5: 19; T. 6: 25), često utisnuti veoma plitko u stijenku posude dok je još bila vlažna. U donjim dijelovima posuda često su prisutne češljaste vodoravne linije (T. 4: 14; T. 6: 22) ili nizovi jednostrukih vodoravnih linija (T. 4: 13). Češljasti je predmet korišten i za ukras sitnih vodoravnih zarezah smještenih na rubu posude (T. 6: 26), između snopova vodoravnih linija (T. 4: 16) ili između češljastih valovnica (T. 7: 29) koja se kao motiv pojavljuje i na vanjskoj (T. 5: 19) te unutrašnjoj strani ruba lonca (T. 2: 5; T. 3: 8). Kako se ukrašavanje češljastim predmetom i motivi tako izvedenih valovnica i vodoravnih linija koristi tijekom više stoljeća ranoga srednjeg vijeka, upravo nam ukras češljastih vodoravnih zarezah smještenih na rubu ili ramenu ukazuje u kojem smo odsječku ranoga srednjeg vijeka. Naime, bliske paralele ovom motivu s torčanskog područja pripadaju keramičkoj skupini 2, koja se tamo datira u vrijeme od sredine 7. do sredine ili druge polovine 8. stoljeća.³¹

Jedna se posuda, s obzirom na ukras izdvaja od ostalih, a to je lonac ukrašen nizovima gustih vodoravnih, plitko utisnutih linija na ramenu i gornjem, očuvanom dijelu trbuha (T. 7: 27), a može joj se pridružiti i ulomak trbuha lonca koji je, za razliku od svih ostalih, ukrašen nizovima duboko urezanih valovnica (?)(T. 7: 28). Oba ova komada i svojom finijom fakturom odskaču od uobičajenog keramičkog repertoara iz druga dva objekta, a prema analogijama sa slično ukrašenim loncima s lokaliteta

³⁰ Sekelj Ivančan 2010a: 118-119; 155.

³¹ Sekelj Ivančan 2010a: 122, sl. 100; T. 3: 8, 9, 11; T. 31: 197, 198; T. 35: 222.

Torčec-Ledine,³² može ih se opredijeliti u vrijeme kada počinje prevladavati posuđe izrađeno na brzom lončarskom kolu, odnosno najranije u vrijeme datiranja torčanske keramičke skupine 4, pa nadalje, najvjerojatnije u vrijeme razvijenoga srednjeg vijeka.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tijekom istraživanja objekata i jama unutar sonde 3 prikupljeno je nešto ulomaka zapečenog lijepa i zgreure koji su pokazivali različite karakteristike. Pri analizi je definirano da se radi o talioničkoj zgreuri, komadima talioničke zgreure s dna peći, ili komadima koji potječu od zapečenih stijenki talioničkih peći te skromnim ulomcima keramičkih sapnica (Tab. 2), no ukupne brojke pokazuju da su ovi nalazi, koje je inače moguće vezati uz obližnju talioničku radionicu, veoma skromni.³³ Uobičajena slika nalaza iz objekata povezanih uz aktivnosti taljenja jest iznimna količina upravo gore navedenih nalaza, često mjerena u stotinama kilograma, što upućuje na zaključak da su unutar sonde 3 oni sekundarni, dospjeli na ovaj prostor slučajno, preslojavanjem, uslijed smještaja objekta u blizini položaja na kojem se ranije u povijesti odvijala ova gospodarska djelatnost.

Postavlja se pitanje jesu li istražene jame pripadale zasebnim cjelinama/objektima ili su sve bile dio jedne naseobinske cjeline. O tome nam govori nekoliko detalja koje ovdje valja istaknuti. Sagleđa li se opisana arheološka situacija, može se ustanoviti da nam izgled i okolnosti pronalaska ovdje obrađenih zatvorenih arheoloških cjelina pružaju veoma malo podataka za konkretne zaključke o tome je li riječ o stambenom prostoru ili su istražene jame imale neku drugu funkciju. Tamnosive boje zapuna naših jama, njihova konzistencija te sam sadržaj uobičajeni su za ostatke srednjovjekovnih jama i objekata na prostoru Podravine, od kojih su tek pojedini definirani kao stambeni objekti.³⁴ Određivanje određene arheološke tvorevine ostatkom stambenog zdanja temelji se na analognim, bolje očuvanim primjerima gdje su unutar veće ili manje zatvorene cjeline pronađene peći ili ognjišta, ili su uokolo istraženih pravilno oblikovanih jama zabilježeni manji ili veći kružni ukopi koji su interpretirani kao ostaci drvenih nosača zidne, odnosno krovne konstrukcije zdanja/nastambe. Iako je zapuna sjevernog, kružnog objekta/jame (SJ 121/122) bila nešto tamnije boje, a sadržavala je dosta gorevine, nalazišna situacija nije ukazivala na to da se gorevina može dovesti u vezu s eventualnim ostacima peći ili ognjišta. S druge strane, nisu zabilježeni niti pravilno poredani ukopi za drvene stupove koji bi bili nosači krovne konstrukcije. Izdvaja se tek jedan veći kružni ukop (SJ 118), smješten južno od triju istraženih jama.

Ipak sami sadržaji zapuna s ostacima mnoštva ulomaka keramike, ulomcima pekača te komadima kamena-žrvnja kao i keramičkim pršljenima navode na zaključak da su ove tvorevine bile u funkciji stanovanja (T. 1. – 8.; Tab. 1). Prema prikupljenim i analiziranim ulomcima keramičkih lonaca grube fature, koji su imali jednostavnu profilaciju rubova i bili ukrašeni pretežito češljastom valovnicom ili češljastim vodoravnim linijama na ramenu i gornjem dijelu trbuha, kao i na vanjskoj i/ili unutrašnjoj strani ruba, vidljivo je da je sadržaj zapuna u dvije od tri tvorevine pokazivao iste karakteristike. Radi se o izduženom ukopu SJ 120 i kružnom ukopu SJ 122 iz kojih potječu ulomci keramičkih posuda usporedivi sa sličnim posudama s okolnih arheoloških ranosrednjovjekovnih lokaliteta. Pri analizi keramičke građe uočeno je da su se poneki ulomci iz ovih cjelina fizički spajali u gradnji očuvanog dijela lonca (T. 6: 23) ili su na temelju karakteristične fature, debljine stijenke, boje i ukrasa, pripadali istoj posudi iako se nisu fizički spajali (T. 2: 6). U obje zapune prisutna je i keramika šupljikave fature (T. 4: 15a, b; T. 5: 19), a u potpunosti je izostala ona finije fature s primjesama pijeska u strukturi gline, kakva je prisutna jedino u SJ 131. Skromni keramički nalazi iz kružne zapune SJ 117, među kojima je prisutna keramika šupljikave fature i ulomci ukrašeni plitkih češljastim valovnicama, u potpunosti odgovaraju nalazima iz spomenute dvije tvorevine.

³² Sekelj Ivančan 2010a: T. 43: 270; T. 60: 377, 380.

³³ Ukupno je prikupljeno 60-ak ulomaka odnosno nešto manje od 2,5 kg tih nalaza na površini od preko 250 m². Iz ovog izračuna izdvojen je prikupljeni šljunak.

³⁴ Sekelj Ivančan 2010a: 25–75.

Bez obzira što je u arheologiji ranoga srednjeg vijeka veoma česta situacija da do nas dospiju tek donji ostaci plitko ukopanog objekta čija je površina vjerojatno obuhvaćala veći prostor, promatrajući dimenzije svake od istraženih tvorevina zasebno, vidljivo je da bi iskoristivi prostor, čije se površine arheološki istraženih ukopa kreću između 2,3 i 5,5 m², bio suviše malen za svakodnevni boravak. S obzirom na analizu keramičke građe te na međusobnu malu udaljenost jama SJ 120 i SJ 122, a koja ne dozvoljava pomisao da bi izvorni objekti mogli biti većih dimenzija te da bi takva veća površina iskoristivog prostora bila zadovoljavajuća za stanovanje u dvjema zasebnim cjelinama, valja pomišljati da se u slučaju spomenutih tvorevina, izdužene SJ 120 i kružne SJ 122, moguće radi o jedinstvenoj naseobinskoj cjelini od koje su do današnjih dana očuvani samo najdublji ostaci. Ako ove jame promatramo kao jednu cjelinu čije bi se dimenzije kretale na liniji S–J: 6,26 x 3,76 m na liniji I–Z, može se reći da bi ona tada obuhvaćala površinu od 23,53 m², što predstavlja dovoljno velik prostor za stanovanje. Pretpostavljenoj cjelini možda je pripadao i obližnji kružni ukop SJ 118, moguće ostatak većeg, masivnog stupa smještenog s južne strane tog zdanja. Čemu je on mogao služiti, je li bio potporanj nekom trijemu ili sl., na ovom stupnju istraženosti, odnosno slaboj očuvanosti ovih nepokretnih nalaza, nije moguće reći.³⁵ Nije moguće niti zaključivati o izgledu krovne konstrukcije pretpostavljene veće nastambe jer »južnom stupu« nedostaje njegov pandan na sjevernoj strani, a izostali su i drugi elementi na temelju kojih bi se izvela pouzdana rekonstrukcija. Možemo jedino zaključiti kako izneseni arheološki pokazatelji s velikom vjerojatnošću upućuju na to da su na istraženom prostoru sonde S 3 očuvani ostaci jedne nastambe koja se sastojala od tri tvorevine (ukopa SJ 118, 120, 122). U prilog iznesenome ide i radiokarbonska datacija ugljena iz dviju zapuna koja ukazuje na njihovu istovremenost, bez ikakvih odstupanja u datumima (SJ 119: 685–776 /0,97%/; SJ 121: 687–777 /0,94%/), te ih opredjeljuje u vrijeme od samog kraja 7. do u treću četvrt 8. stoljeća, kako je datirana i torčanska keramička skupina 2, a u kojoj se pronalaze i jasne paralele za keramičko posuđe iz ovih dviju tvorevina. Dodatno valja naglasiti kako je u obje tvorevine, uz uobičajenu prisutnost drva hrasta, zabilježena zastupljenost i drugih, ali istih vrsta drva (jasen, grab, javor, vrba), što pak nije uobičajeno na obližnjem podravskom prostoru, gdje je u objektima većinom zastupljen hrast u vrijeme trajanja keramičke skupine 2.³⁶

Također, prema skromnom inventaru u kojem nema šupljikave keramike niti keramike grube fature s primjesama kamenčića, a lonci su izrađeni uz pomoć brzog lončarskog kola, možemo zaključiti da je manja, plitka izdužena jama (SJ 131/132) smještena naknadno, u kasnijem vremenu, između dviju ranosrednjovjekovnih jama koje, kao što smo rekli, čine najvjerojatnije jednu naseobinsku cjelinu (SJ 120, 122).

Slaba očuvanost nepokretnih arheoloških nalaza ranoga srednjega vijeka na prostoru Podravine, ali i na širem prostoru sjeverne Hrvatske, i nadalje stvara probleme kod interpretacija istraženih površina, no upravo pojedini detalji prepoznati pri analizi arheološke građe iz istraženih objekata/jama ponekad mogu rasvijetliti nedoumice s kojima se istraživači susreću tijekom svoga rada. Tek će veći broj arheološki istraženih lokaliteta, odnosno više objekata i novih nalazišnih situacija pridonijeti jasnijoj slici o izgledu i korištenju stambenih prostora tijekom ranog srednjeg vijeka. U tom smislu, nadamo se, i naš rad o naseobinskim ostacima iz 8. stoljeća na položaju Velike Hlebine kod Hlebina u Podravini predstavlja doprinos arheologiji naselja u Hrvatskoj i širem geografskom krugu istočne Srednje Europe u koji se tipološki uklapaju ostaci srednjovjekovnih nastambi i kuća s naših prostora.

³⁵ Ukoliko se ipak ne radi o većoj naseobinskoj cjelini, kružni ukop SJ 118, prema svom sadržaju ukazuje da je zasigurno u vezi s izduženom tvorevinom SJ 120 (Tab. 1).

³⁶ Culiberg 2010: 389–390, sl. 1.

LITERATURA

1. Alečković, M. 1996a, Noviji arheološki nalazi iz Hlebinskog dijela Podravine, *Podravski zbornik*, Vol. 22, 279–286.
2. Alečković, M. 1996b, Noviji arheološki nalazi u Hlebinama i užoj okolici, *Hlebine u srcu, Hlebinski almanah*, 2, Koprivnica, 13–18.
3. Culiberg, M. 2010, Paleobotanične raziskave na zgodnj srednjoveških najdiščih v okolici Torčeca pri Koprivnici, in: Sekelj Ivančan, T., *Podravina u ranom srednjem vijeku, Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovekovnih nalazišta u Torčecu*, Monographiae Instituti archaeologici, Vol. 2, Zagreb, 387–396.
4. Kudelić, A., Sirovica, F., Miloglav, I. 2015, Prikaz rezultata prve faze sustavnog terenskog pregleda gornje Podravine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XI, 104–108.
5. Kudelić, A., Sirovica, F., Miloglav, I., Tresić Pavičić, D. 2017, Terenski pregled gornje Podravine – analiza učestalosti i distribucije srednjovekovnog površinskog materijala, in: *Zbornik Instituta za arheologiju, Srednjovekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora / Mediaeval Settlements in the Light of Archaeological Sources*, Vol. 6, Sekelj Ivančan T., Tkalčec T., Krznar S., Belaj J. (eds.), Zagreb, 473–482.
6. Marković, Z., Alečković, M. 1997, Hlebine–Velike Hlebine, in: *Registar arheoloških nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Šimek M. (ed.), Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar, 161, lokalitet br. 538.
7. Mušič, B., Medarič, I., Matijević, F. 2017, *Izvešće o geofizičkim istraživanjima na arheološkom lokalitetu: Hlebine-Velike Hlebine i Dedanovice*, Maribor (neobjavljeni rukopis pohranjen u Institutu za arheologiju).
8. Pleterski, A. 2011, Das Verhältnis zwischen dem Volumen und dem Durchmesser eines Topfers, *Archaeologica Adriatica*, Vol. 3 (2009), 323–333.
9. Sekelj Ivančan, T. 2001, *Early Medieval Pottery in Northern Croatia. Typological and chronological pottery analyses as indicators of the settlement of the territory between the rivers Drava and Sava from the 10th to the 13th centuries AD*, BAR International Series 914, Oxford.
10. Sekelj Ivančan, T. 2010a, *Podravina u ranom srednjem vijeku, Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovekovnih nalazišta u Torčecu*, Monographiae Instituti archaeologici, Vol. 2, Zagreb.
11. Sekelj Ivančan, T. 2010b, Ranosrednjovekovni keramički pršljeni iz Torčeca, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., Vol. XLIII, 381–398.
12. Sekelj Ivančan, T. 2016, Predindustrijska obrada željeza: pokazatelji talioničke djelatnosti na primjeru arheoloških nalazišta u Podravini, *Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, Vol. XV, br. 29, 118–125.
13. Sekelj Ivančan, T. 2017a, Ranosrednjovekovno naselje na Volarskom bregu u Virju, in: *Zbornik Instituta za arheologiju, Srednjovekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora / Mediaeval Settlements in the Light of Archaeological Sources*, Vol. 6, Sekelj Ivančan T., Tkalčec T., Krznar S., Belaj J. (eds.), 111–131.
14. Sekelj Ivančan, T. 2017b, Ranosrednjovekovni objekt na Sušinama u Virju, *Cris, Časopis Povijesnog društva Križevci*, god. XIX., br. 1, 115–128.
15. Sekelj Ivančan, T. 2018, Nastavak istraživanja talioničke radionice i naselja na lokalitetu Hlebine–Velike Hlebine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIV, 65–71.
16. Sekelj Ivančan, T., Valent, I. 2017, Ostaci talioničke radionice na lokalitetu Hlebine–Velike Hlebine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIII, 73–76.

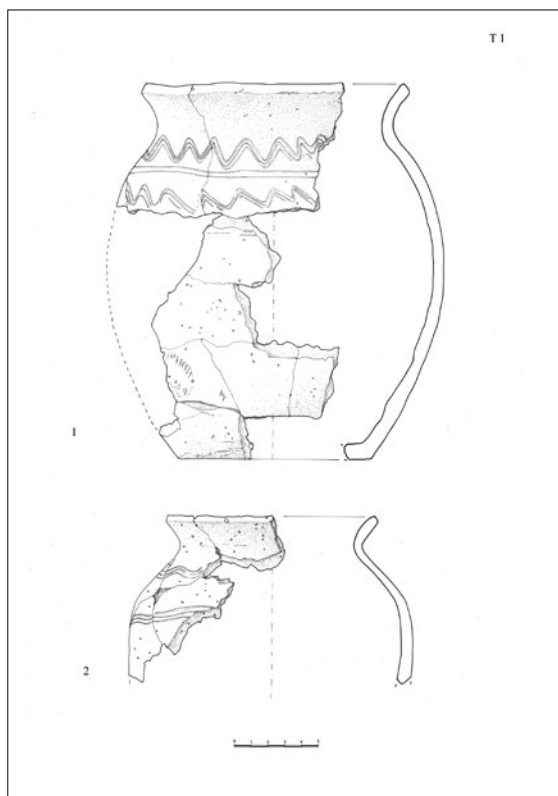
SUMMARY

Within the scope of archaeological excavations conducted on the locality of Hlebine - Velike Hlebine during 2017 the research focused on the remains of the settlement from the Middle Ages (map 1). The paper also presents the form and spatial structure of the three previously researched archaeological entities (picture 1, 2) and analysis of ceramic sources and other collected findings from their fills.

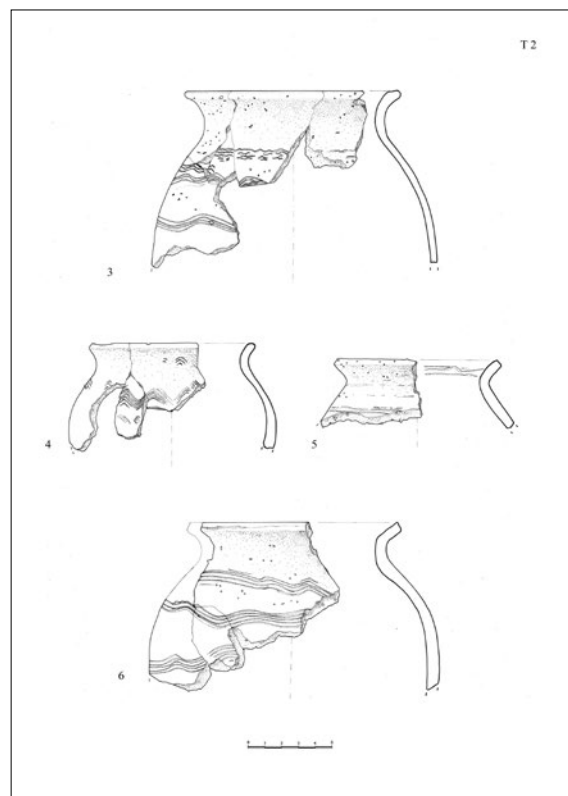
The contents of fills with the remains of numerous fragments of ceramic objects, fragments of furnaces and pieces of grinding stone, as well as ceramic vertebrae lead to conclusion that those object were used in domicile function (T. 1. – 8.; Tab. 1), and that the findings of smelting plants and outer walls of smelting furnaces and fragments of coins (picture 3) are a relict of earlier occupation of the same elevated area and that secondary findings were located in those objects. According to collected and analysed fragments of ceramic pots of raw structure, with simple profilation of rims ornamented primarily with comb-like undulation or comb-like horizontal lines on the shoulder and upper part of the

belly, as well as on the outer and/or inner side of the rim, it is visible that the content of fills in two of three artefacts showed the same characteristics. During analysis of ceramic sources it was observed that some of the fragments from the entities SJ 120 and SJ 122 were physically connected in construction of the preserved part of the pot (T. 6: 23), or based on their characteristic structure, wall thickness, colour and ornaments it could be inferred that they belonged to the same pot, although they were not physically connected (T. 2: 6). Both fills also contained ceramic of perforated structure (T. 4: 15a, b; T. 5: 19), whereas there were no indications of fine structure with admixture of sand in the clay structure, which could be found only in SJ 131, dating from a somewhat younger time of the developed Middle Ages (picture 4).

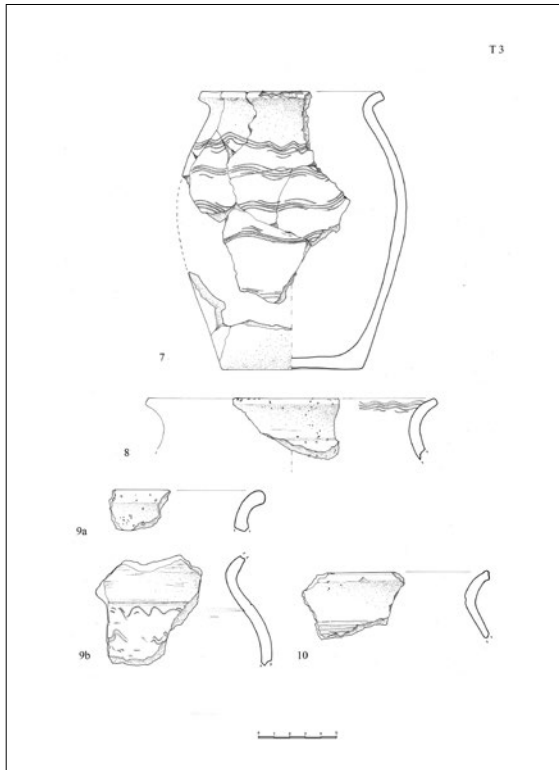
With reference to analysis of ceramic sources and small mutual distance of the elongated pit SJ 120 and circular pit SJ 122, it is reasonable to think that in case of the formerly mentioned artefacts, it could be the case of a unique settlement of which only the deepest remains were preserved to the present day. If we observe those pits as a single whole with dimensions moving on the line S–J: 6,26 x 3,76 m on the line I–Z, it can be stated that it would encompass the area of 23,53 m², which represents sufficient area for housing purposes. It is possible that the nearby circular trench SJ 118 also belonged to the respective entity as a possible massive pillar located on the southern part of the structure. This is supported by radiocarbon dating from the two fills, which indicates their synchronicity without any discrepancies in dates (SJ 119: 685–776 /0,97%/; SJ 121: 687–777 /0,94%/), and places them in the time frame from the very end of the 7th century to the third quarter of the 8th century, corresponding to dating of similar mobile findings from other sites in Podravina and the wider area.

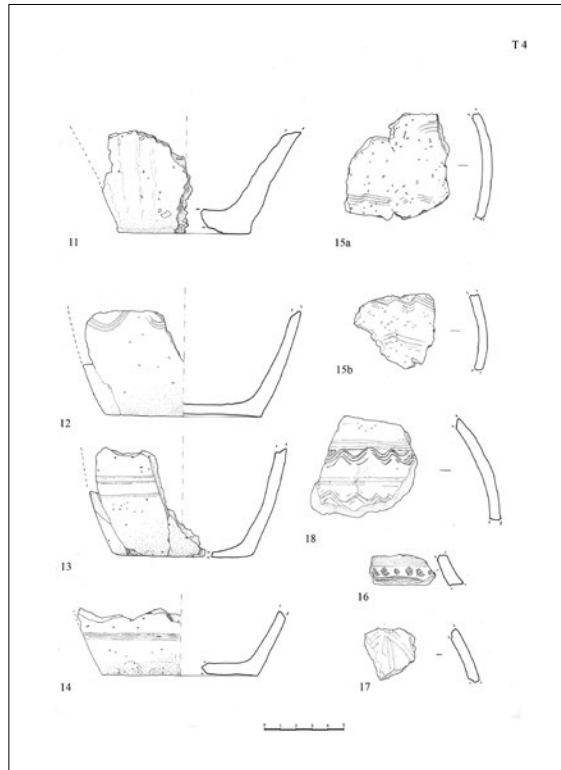
T. 1. Ulomci keramičkih posuda iz SJ 119: 1, 2

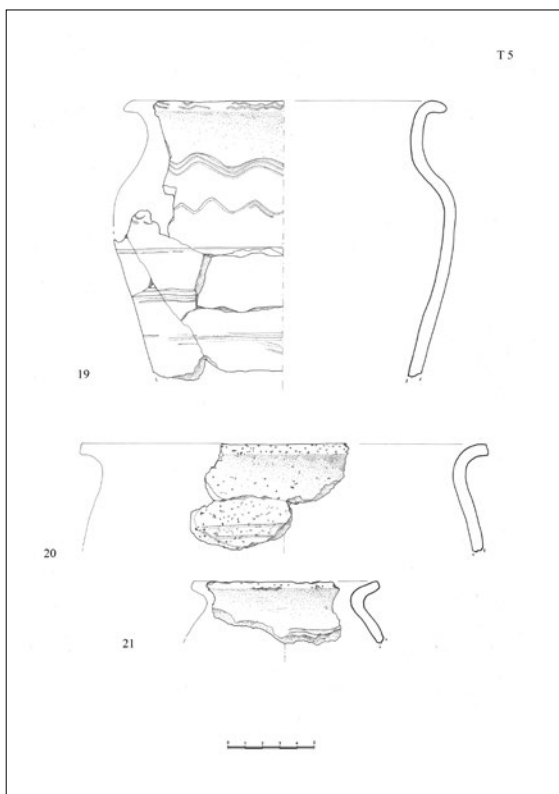
T. 2. Ulomci keramičkih posuda iz SJ 119: 3, 4, 5, 6

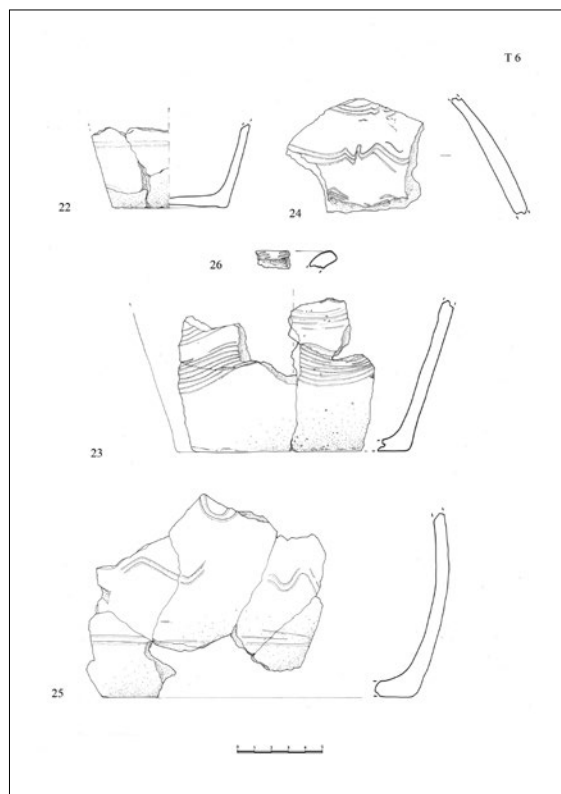
T. 3. Ulomci keramičkih posuda iz SJ 119: 7, 8, 9a, 9b, 10

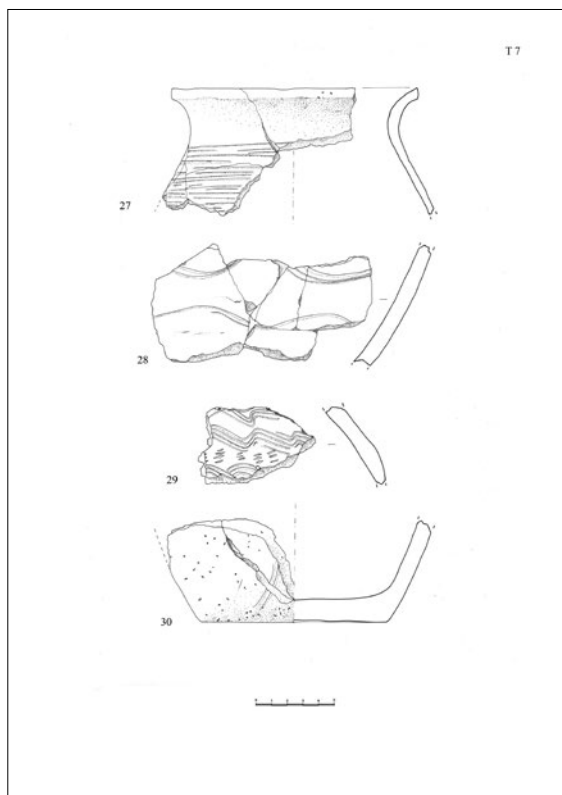
T. 4. Ulomci keramičkih posuda iz SJ 119: 11, 12, 13, 14, 15, 17, 17, 18

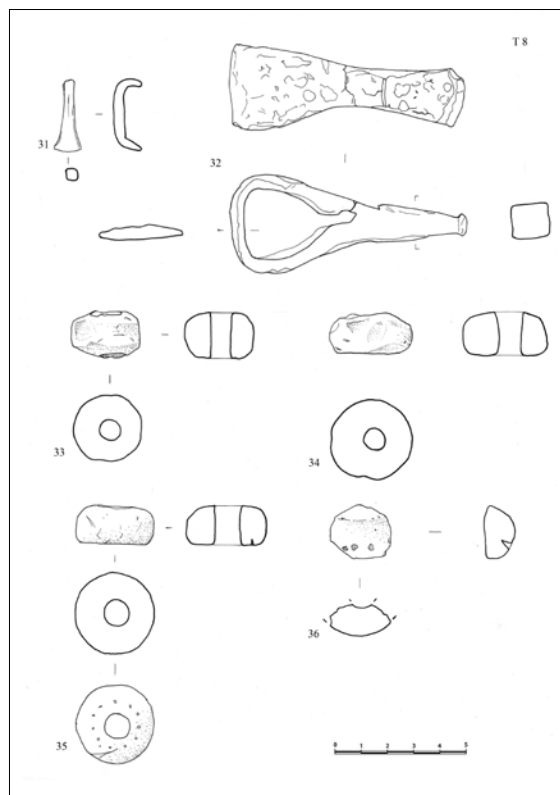
T. 5. Ulomci keramičkih posuda iz SJ 121: 19, 20, 21

T. 6. Ulomci keramičkih posuda iz SJ 121: 22, 23, 24, 25, 26

T. 7. Ulomci keramičkih posuda iz SJ 131: 27, 28; ulomci keramičkih posuda iz sonde 3a: 29, 30

T. 8. Željezna spojnica (?): 31; željezna sjekirica: 32; keramički pršljen: 33, 34, 35, 36